

27 MAYIS DARBESİ SONRASI TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA YENİ AÇILIMLAR: ORTADOĞU ve SOVYETLER BİRLİĞİ İLE İLİŞKİLER(1960-1965)*

Fehim KURULOĞLU**

ÖZ

Dünyanın her yerinde devletlerin takip ettiği dış politikalar çıkarlar doğrultusunda zaman zaman değişime uğrayabilmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politika uygulamalarına bakıldığında bunun örneklerine rastlamak mümkündür. Kuruluş döneminde bölgesel paktlar ve saldırmazlık anlaşmaları ile ulusal güvenliğini ve bağımsızlığını korumaya çalışan Türkiye'nin, İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan iki kutuplu dünyada yönünü Batı'ya çevirmesi nedeniyle hem Ortadoğu hem de Sovyetler Birliği ile ilişkilerinde bir takım kopmalar oluşmuştur. 1950 yılında iktidara gelen Demokrat Parti iktidarının ilk dönemi Ortadoğu ülkeleriyle, son dönemlerinde de Sovyetler Birliği ile ilişkileri geliştirmeye çalıştıysa da istenen sonuçlara ulaşamadı. 27 Mayıs 1960'ta gerçekleşen askeri darbe sonrası dış politikada bir eksen kaymasının yaşanmayacağı vurgusu yapılsa da, kamuoyunda dış politikanın yapısı ile ilgili tartışmalar başlamıştı. 1962 yılında patlak veren Kıbrıs hadiseleri bu tartışmaların pratiğe dönüşmesine yardımcı olurken, müttefiklerinden istediği desteği bulamayıp yeni arayışlara giren Türkiye yönünü yeniden Ortadoğu ve Sovyetler Birliği'ne dönmüştür. Bu çalışma; Türk dış politikasındaki bu kırılma anını merkez alarak Türkiye'nin yeni dış politika vizyonu doğrultusundaki çabalarını ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu çerçevede Türkiye'nin Irak'la yaşadığı sınır sorunları, Mısır'daki Nasır yönetimiyle münasebetler, yeni bağımsızlığını kazanan üçüncü dünya ile ilişkilerin geliştirilmesi ve kuzeydeki süper güç Sovyetler Birliği ile ilişkiler ve karşılıklı ziyaretler ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dış politika, Sovyetler Birliği, Ortadoğu, Uluslararası ilişkiler.

ABSTRACT

In all over the world the foreign policies of states can be change due to their interests time by time. It is also possible to observe on foreign policy implementations of Republic of Turkey. In establishment period,

* Bu makale Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD'de sunulan "1960-1965 Yılları Arası Türkiye'de Siyasal, Sosyal ve Ekonomik Hayat" başlıklı doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

** Arş. Gör. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0001-7024-5423, fehim.kuruloglu@gop.edu.tr.

Turkey was trying to preserve her national security and independence by making territorial pacts and non-aggression treaties. The links between Turkish-Middle East and Turkish-Soviet relations were broke off because of the changing foreign policy direction of Turkey to Western Block after the Second World War. The Democratic Party, came into power in 1950, tried to strength relations with Arabic country in early periods of its governance but could not be reached desired results such as Turkish-Soviets Union relations recently. Although it is emphasized that the foreign policy would not change after the Military Coup of 27 May, there were debates on structure of Turkish foreign policy in public. The Cyprus events which began early 1962, helped to transform the practice of this debate. Turkey, could not find supports from allies, seek a new direction and returned again Middle East and Soviet Union. This study which is centered the breakpoints of Turkish foreign policy, aims to put forward efforts on new visions on foreign policy. In this frame Turkish-Iraq border problems, relations with Nasser's Egypt, improvings the relations with 3. World countries which achieve their independence recently and billateral visits and relations with super power The Soviet Union will be evauleted.

Keywords: Foreign Policy, Soviet's Union, Middle East, International Relations.

Cumhuriyetin ilanından sonra Türk dış politikasının temel hedefi kendi kaderine hâkim, bağımsız milli bir devlet kurmaktı. Dönemin en büyük güçleri olan İngiltere ile Irak'tan, Fransa ile Suriye'den, İtalya ile On İki Adalar'dan, Sovyetler Birliği ile de Karadeniz'den ve doğudan sınır komşusu olan Türkiye bir taraftan Milletler Cemiyeti'ne üye olurken, diğer taraftan da bölgesel ve ikili anlaşmalar çerçevesinde güvenliğini sağlamaya çalışmıştı (Gönlübol vd 1997:147).

Atatürk'ün vefatı akabinde patlak veren İkinci Dünya Savaşı yılları boyunca tarafsız kalma çabasını sonuna kadar başarıyla yürüten İnönü "Şefliğindeki" Türkiye, bir yandan savaşın beraberinde getirdiği olumsuz ekonomik, sosyal şartların üstesinden gelmeye çalışırken, öte yandan uluslararası arenada siyasi olarak pozisyonunu yeniden belirlemeye çalışmıştır. Bu çerçevede Atatürk dönemi dış politikasının temel unsurlarından olan tarafsızlık politikası, 1939 Ekim'inde İngiltere ve Fransa'yla yapılan üçlü ittifak anlaşması ile bozulmuş ve böylelikle Türkiye 6 yıl sonra yapacağı tercih ile ilgili ilk sinyalleri o tarihte vermişti (Ekinci 2002:707).

1945'ten itibaren meydana gelen gelişmeler 1950'lerde dünya devletlerini iki büyük devletin çevresinde birleştirerek iki ayrı bloğa ayırdı. 1950'den sonraki dönemde ise bloklara dâhil olan devletler küresel iki güçten birini seçerek bunlarla ikili veya kolektif anlaşmalar imzalamaya başladılar. Bu durum ABD ve SSCB'nin kendi eksenindeki devletler üzerindeki etkisinin ve kontrolünün artmasına vesile oldu (Uçarol 1995:673).

II. Dünya Savaşı'nın galibi olan Sovyetler Birliği Türkiye üzerindeki etkisini daha da arttırmak için yeni birtakım tekliflerle Türkiye'nin karşısına

çıkı. Bu noktada Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki 1925 Andlaşması'nın Sovyetler lehine tadili ve tavizler söz konusu oldu. 17 Aralık 1925'te Paris'te Chicherin ve Tevfik Rüştü Aras tarafından üç yıllığına imzalanan ve feshedilmediği müddetçe her sene yenilenen "Tarafsızlık ve Saldırmazlık Andlaşması", 19 Mart 1945 tarihinde Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye verdiği notaya kadar yürürlükte kaldı. Notada Sovyetler, anlaşmanın II. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan duruma uygun olmadığını ve ciddi surette geliştirilmeye muhtaç olduğunu belirtmişti (Gönlübol vd 1969:206). Tıpkı Birinci Dünya Savaşı sonrası kurulan Locarno düzeninde Batılıların Türkiye'yi Rusya'ya yaklaştıran tavırları gibi Rusya'nın 1925 Andlaşmasını gözden geçirme talebi de Türkiye'nin dış politikada yeni açılımlara gitmesine ve Batı ekseninde "kayıtsız-şartsız" yer almasına neden oldu.

Bu süreçte tercihini ABD'nin başını çektiği Batı ittifakında kullanan Türkiye'nin dış politikadaki ana hedefi Batı dünyasındaki siyasi, askeri ve ekonomik ittifaklara üye olmaktı. Dolayısıyla 1950'de iktidarın değişmesi herhangi bir farklılık yaratmamış, aynı yıl Kore'de patlak veren savaş NATO'ya girme arzusunda olan Türkiye için büyük bir fırsat doğurmuştu (Ak-kaya 2012:16). Kore Savaşı'nın Türkiye açısından en önemli sonucu NATO'ya üyeliğin yolunu açması oldu. Uzun zamandır Batı ile ittifak arayışındaki Türkiye, böylelikle hem maruz kaldığı Sovyet baskısını hafifletmiş hem de iç politika açısından Menderes hükümetinin hanesine olumlu bir gelişme olarak kaydedilmişti (Bulut 2008:40).

Türkiye NATO'ya girdikten sonra İngiltere'ye verdiği sözler doğrultusunda bir yandan Ortadoğu ile ilgilenirken, öte yandan ABD'nin teşvikiyle Balkanlar'da birtakım politik hamlelere girişti. Sovyetler Birliği'nden kopan Yugoslavya'nın Batı ittifakı içine çekilmesi ve bu çerçevede güvenliğinin nasıl sağlanacağı düşünüldüğünde Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya'nın bir çatı altında bir arada tutulması öngörülmüştü. Bu doğrultuda 1954 yılında imzalanacak olan Balkan Paktı'nın temelleri atılmış, adı geçen ülkeler kısa ömürlü olacak bir işbirliğine girmişlerdi (Bilge vd 1969:255). Böyle bir paktın kurulması Sovyetlerin ve dolayısıyla Bulgarların tepkisini beraberinde getirdi ve yaptıkları açıklamalarda bu girişimlerin İngiliz-Amerikan emperyalizminin uzantıları olduğunu iddia ettiler (Yeşilbursa 2009:156). İngiliz kaynaklarına göre de bu dönemde DP iktidarının uyguladığı dış politika CHP idaresine benzer olmakla beraber, Sovyet etkisi nedeniyle kaçınılmaz olarak daha çok İngiliz-Amerikan eksenine sürüklenmekteydi. Bu haliyle Türkiye bir taraftan Balkan Paktı, diğer yandan Ortadoğu'da etkin olma çabalarının yanı sıra jeopolitik önemi, toplumsal yapısı, askeri gücü ve yönetim istikrarı açısından İngilizler ve dolayısıyla Batı için büyük öneme sahipti (Doğaner 2006:233).

Balkanlardan sonra sıra büyük planda olduğu gibi Ortadoğu'ya gelmişti. II. Dünya Savaşı sonrasına kadar Ortadoğu'nun hâkimi konumundaki İngiltere için Türkiye'nin stratejik önemi büyüktü. İngilizlere göre; Türkiye hem coğrafik, hem de kültürel açıdan hem Avrupalı hem de Arap olmayan istikrarlı, yüksek ekonomik, siyasi ve sosyal standartlara sahip, bölgeye rol

model olabilecek bir ülkeydi. Türkiye sahip olduğu bu yapı ve tarihsel birikim ile komünizm tehlikesine karşı önemli bir direnç noktası teşkil etmekteydi. Bu erevede İngilizler için dostluğu yitirilmemesi gereken ülkelerden biri idi (Bilgin 2007:237). İktidara geldiği ilk yıllardan itibaren uzun zamandır atıl bir halde olan Türk-Arap ilişkilerini canlandırmak isteyen Demokrat Parti hükümeti için Batı'nın desteğiyle bölgede Sovyet tehdidine karşı kurulacak bir yapı bulunmaz nimetti. 1955 yılına kadar süren görüşmeler neticesinde Türkiye, Irak, İngiltere, İran ve Pakistan'ın bir araya gelecek oluşturduğu Bağdat Paktı dönemin önemli gelişmeleri arasında yer almıştır. ABD eksenli politikaların bir yansıması olan pakt ile Amerika komünizm tehlikesine karşı Atlantik'ten Pasifik'e kadar uzanan savunma zincirini tamamlamış oluyordu (Ekincikli 2002:249). Ancak Türkiye'nin Batı ile olan bu münasebetleri Ortadoğu'da olumlu sonuçlar vermezken, pakt nedeniyle Türk-Arap dostluğu sarsılmış, bölgedeki Türkiye imajı daha da kötüye giderken, Batılıların isteklerinin aksine Sovyetlerin bölgeye yerleşmesi kolaylaşmıştır (Bostancı 2013:182).

1950-1960 arası dönemde Türkiye'nin Ortadoğu lkeleri ile olan ilişkilerinin inişli-çıkışlı, zaman zaman yakınlaşan, zaman zaman da birbirinin zıttı yönde gelişen durumlar yaşandığı grlmektedir. Bu dönemde bölge ile ilgili politikalara yön veren önemli gelişmeler yaşandı. Bağdat Paktı, İsrail'in tanınması, Süveyş Krizi, Ürdün Meselesi ve Suriye'de cereyan eden karışıklıklar bölge ülkeleri ile Türkiye'nin arasındaki mesafenin açılmasına neden olmuştur. Bunun sebebi olarak da DP'nin Soğuk Savaş mantığı çerçevesinde ülke çıkarlarını ABD ekseninde görüp ona uygun politikalar uygulaması gösterilmektedir (Duran vd 2013:125).

Demokrat Parti iktidarının son döneminde yaşanan en önemli dış politik hadiselerden biri Suriye ile cereyan eden kriz olmuştur. Tarihsel arka planına bakıldığında bir güvensizliğin zaten mevcut olduğu Suriye-Türkiye ilişkilerindeki gerginlik 1957 yılına gelindiğinde iyiden iyiye su yüzüne ıktı. Suriye'de her geçen gün artan Sovyet etkisine dikkatleri çeken Türkiye, kuzeyindeki Sovyet tehlikesinden sonra güneyinde de aynı durumla karşı karşıya kalmak istemiyordu. Uluslararası g dengeleri açısından soruna bu Şekilde yaklaşılabileceği gibi, DP iktidarı konuyu diğer taraftan bir iç politika malzemesi Őekline sokmuştu. O tarihlerde artan ekonomik bunalmın kamuoyu üzerindeki etkisini Suriye'ye yapılması istenen bir harektla dağıtmak isteyen hükümet, dış politik mevzuları i politikaya alet etmekteydi. Bunda da kısmen başarılı olan hükümetin 1957 seçimleri sonrası krizin dozunu azalttığı ve herhangi bir müdahalede bulunmaksızın konunun gündemden kalktığı görülür (Baş 2012:107).

1950'lerin ikinci yarısı Türk dış politikası açısından hareketli olmuş, Soğuk Savaş ekseninde Őekillenen, Batı'ya endeksli politikalar ikinci yarının sonlarında yerini denge ve yumuşama politikalarına bırakmıştı. Demokrat Parti'nin ilk yıllarında kayıtsız-şartsız ABD ekseninde yürüyen politikaları değişen dünya Şartları ile beraber dönüşmeye başlamıştı. Batı'nın Sovyetlerle işbirliğine girmesi, Türkiye'nin yanı başındaki süper güce kayıtsız

kalmasının önüne geçmiş, bu çerçevede 1959 yılında Türk-Sovyet yaklaşması gündemi meşgul etmişti. Türkiye'nin NATO ve CENTO'ya bağlı olmasına karşılık böyle bir girişimde bulunması ABD'li yetkilileri doğal olarak rahatsız etse de Türk çıkarları açısından elzemdi. ABD'nin kaygısının temelinde Türkiye'nin kendi çizgilerinden ayrılması sonucu dalga dalga diğer bölge ülkelerinin de etkilenip Ortadoğu'daki etkisinin aşınması yatmaktaydı. Türk dış politikasının ekseninde kati bir kayma olmasa da önemli bir değişimi ifade eden bu açılım sonraki yıllarda spekülasyon konusu yapılmış ve dolayısıyla 27 Mayıs müdahalesi ile bağlantılar kurulmak istenmiştir (Seydi 2011:13-14). Ancak 1960'lı yıllardaki Türk dış siyasasına bakıldığında 1959'da başlayan değişim ve dönüşümün sürdüğü net bir şekilde görülebilecektir. Nitekim Çakır'ın da belirttiği gibi Amerikalıların konumu Türkiye'de iktidar ve muhalefete yakın mesafede olup, iktidar değişmesi durumunda değişimin Türkiye'nin Batı ittifakına bağlılığında bir zayıflama olup olmadığı yönündeydi (Çakır 2004:61).

1950-1960 yılları arasında dış politik gelişmeler genel olarak değerlendirildiğinde, Türkiye'nin tarihsel ve konjonktürel olarak uluslararası arenada Batı yanlısı pozisyon almaya çalıştığı ancak bunu yaparken ulusal çıkarlar açısından bilhassa ABD'ye verilen tavizlerde ve imkânlarda kaba ifadeyle kantarın topuzunu biraz kaçırdığı görülebilmektedir. Batı bloğuna kayıtsız şartsız dâhil olma politikası ilerleyen yıllarda iflas etmiş, dolayısıyla iktidarın son günlerinde olduğu üzere Sovyetlere ve Bağlantısızlara karşı yaklaşımda bir yumuşama olmuştur. Moskova'ya yapılması planlanan ziyaretler, Hindistan Devlet Başkanı Nehru'nun Türkiye'ye gelmesi bu çerçevede değerlendirilebilir. Arap ülkeleriyle kurulmak istenen sıcak ilişkiler istenilen seviyede olamamış, Türkiye'nin ABD ve İngiltere eksenli politikaları bölge ülkelerinin muhalefeti ile karşı kaşıya kalmış, Menderes hükümetlerinin son döneminde Suriye'ye asker göndermeye varacak kadar ilişkiler gerginleşmiştir. Sonuç olarak bu dönemde yürütülen dış politika ile Türkiye'nin geleneksel tarafsız kalma politikaları terk edilip daha aktif ve operasyonel politikalar yürütülmeye çalışılmış, bunların kimisinde başarılı olunurken, kimisinde de istenilen neticelere ulaşılamamıştır.

Dış Politikada Yeni Arayışlar: Türkiye-Ortadoğu Ülkeleri Münasebetleri

27 Mayıs darbesi sonrası Türk dış politikasında köklü olmasa da bir reform yapılması gerektiği yönünde ülke genelinde yaygın bir kanaat oluşmuştu. Bu değişimin ilk ayağı uzun süredir akim kalmış olan Ortadoğu devletleri ile ilişkilerin yeniden canlandırılmaya çalışılması olmuştur. Bu çerçevede özelleştireci yapılmaya çalışılsa da darbe ertesi bir dönem olması sebebiyle fatura genellikle sabık iktidara kesilmişti. DP dönemi dış politika anlayışını eleştiren Balkan, bu dönemde uygulanan yanlısı politikalar sonucu çevrede dost bir ülke kalmadığını, kayıtsız şartsız Batı yanlısı izlenen tutum ve uluslararası arenada Batı tezlerinin savunuculuğunun ve sözcülüğünün yapılmasının hem Afrika hem de Asya ülkeleri nezdinde Türkiye'nin itibarını sarstı-

đını, buna karşılık ise Batı'dan herhangi bir menfaat sağlanmadığını belirtmiştir (Balkan 1960a). Türkiye'nin Atatürk sonrası dış politika uygulamalarını eleştiren Balkan, bilhassa Ortadoğu politikalarının artık işleyemez halde olduğunu, son yıllarda Nasır düşmanlığı, Nuri Sait Dostluğu ve Bağdat Paktı politikalarının Türkiye'nin çıkarlarından çok Batı'nın çıkarlarını koruma amacıyla olduğunu, emperyalizmle mücadele eden ülkelere ilham kaynağı olan Türkiye'nin bu politikalarının bölgeden kopmasına neden olduğunu vurgulamıştır (Balkan 1960b). Darbe sonrası kurulan geçici hükümet Arap ülkeleriyle ilişkileri geliştirmek istemekteydi. Bu çerçevede sembolik olarak DP döneminde İsraili bir şirketle yapılan tütün anlaşmasını feshetti (Son Havadis, 21.08.1960). MBK idaresinden Arap dünyasına sıcak mesajlar verilmesine rağmen bu açılım, Nasır egemenliğindeki Mısır'ın Birleşik Arap Cumhuriyeti kurma yoluna giderek Irak ve Suriye'yi kontrolü altına almaya çalışması nedeniyle yerini gerginliğe bıraktı. Nasır'ın Hatay'ın ilhaki ile ilgili söylediği sözlere karşılık veren Devlet Başkanı Cemal Gürsel İskenderun'da yaptığı açıklamada: "Hatay'a uzanacak her el kırılacaktır" diyerek muhataplarına gözdağı vermişti (Milliyet 30.07.1960).¹

1961'in sonları dünya politikaları açısından oldukça hareketli geçmiştir. Hindistan'ın Portekiz sömürgesi olan Goa'yı ilhak etmesi ve buna Birleşmiş Milletler ile Portekiz'in karşılık verememesi, Irak lideri Kasım'ın Kuveyt üzerinde benzer planlar kurmasını kolaylaştırırken, Lübnan'da da bir askeri darbe girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. Bu süreçte sömürgelerde ve Ortadoğu'da yaşanan hareketlilikler İngiliz donanmasının da bölgeye sevk edilmesine neden olmuştur. Öte yandan Irak merkezi hükümetiyle kuzeydeki Kürtler arasında çatışmalar artmış, bunun üzerine Türkiye sınır güvenliğini artırıcı tedbirlere başvurmuştu (The Times, 30.06.1962)². Bu dönemde Irak'ın kuzeyindeki Kürtlerle merkezi idare arasında yaşanan çatışmaların Türkiye sınırına da sıçraması Türkiye'nin Arap ülkeleriyle geliştirmek istediği ilişkileri yaralayan bir hadise oldu. 1962 yılında Irak Hava Kuvvetleri'ne ait iki adet F100 savaş uçağının Şemdinli'de konuşlu Jandarma Alayı'na bir saat müddetle saldırıda bulunması sonucu, 2 Türk askeri şehit olurken bir asker yaralanmıştı. Olayın Ankara'da duyulması üzerine Irak hükümetine protesto telgrafi çekildi (Milliyet, 16.08.1962)³.

¹ Oysa ki, bu açıklamadan iki hafta evvel Orgeneral Gürsel iki Yunan gazeteciye yaptığı açıklamada Türkiye ile tarihi ve geleneksel bağları olan Birleşik Arap Cumhuriyeti ve Irak'la ilişkilerin geliştirilmesinden daha doğal bir şey olmadığını ifade etmekteydi. Nasır'ın Atina'ya gerçekleştirdiği ziyarette Türk devrimini onaylayan sözleri de ilişkilerin olumlu yönde seyredeceği izlenimi vermekteydi. ("Turkey's Changed Attitude to U.A.R.", The Times, 15.07.1960).

² Molla Mustafa Barzani ile Irak hükümeti arasındaki çatışmada Iraklı Kürtlerin önemli silah kaynaklarından biri Türkiye idi. Güneydoğu Anadolu'nun sarp coğrafyasının da yardımıyla bölgedeki çeteler silah kaçakçılığında büyük gelir sağlamaktaydı. 1962 Haziran'ında Siirt'te 14 köylü bu organizasyonu ihbar ettikleri gerekçesiyle bu çetelerden biri tarafından kaçırılıp, 40 bin Lira karşılığı fidye sonucu serbest bırakılmıştır. Bu hadise hükümeti sınır güvenliği için yeni tedbirler almaya itti.

³Hakkari'ye bağlı Rübärük Karakolu ve Biskan Köyü de bombalanan yerler arasındadır. Bu hadiseden bir ay önce Irak Hava Kuvvetlerine ait MIG tipi bir uçak Hakkari Gerur'a 20 mil

Türk Savunma Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada olaydan sonra Türk Hava Kuvvetlerine ait uçakların Irak sınırında devriye görevine çıktıkları belirtildi (The Times, 16.08.1962). Yaşananlar bununla da sınırlı kalmayıp benzer bir durum birkaç gün sonra tekrerrür etti. Irak uçaklarının Türk sınırına yaklaşması üzerine harekete geçen Türk savaş uçakları bir adet MIG tipi Irak savaş uçağını düşürdü. 16 Ağustos günü üç Irak savaş uçağının yine Türkiye-İrak sınırındaki köylere yangın bombaları ve makineli tüfeklerle saldırımları sonucu Türk jetleri bir Irak uçağını daha vurdu. Irak sınırında yaşanan hadiseler İstanbul'daki üniversite gençliği arasında da tepki uyandırarak protestolara neden oldu. MTTB yayınlamış olduğu bildiride; birkaç aydan beri devam eden hadiselere ve Ortadoğu'da oynanan oyunlara dikkat çekerek Irak hükümetini olaylara son vermeye çağırmıştır (Ulus, 17.08.1962). Muhalefet milletvekilleri de Başbakanlığa çektikleri telgraflarla durum hakkında izahat istemişlerdi⁴ (BCA, 30.1.0.0/50.304.9.).

Olayların sıcaklığının geçmesinden sonra hükümet alınan tedbirlerin sonucunda Irak uçaklarının tacizlerinin sona erdiğini açıkladı. Dışişleri Bakanlığında çağrılan Irak Büyükelçisi çıkışta basına yaptığı açıklamada: *"Bu hadiseleri izale edecek tedbirlerin alınacağına inanıyorum. Bu olayların tekrerrür etmeyeceğini ümid ederim"* dedi. Ayrıca Irak hükümetinin olaylar sonunda doğan hasarı karşılamayı kabul ettiği belirtildi. Öte yandan Irak ordusunun Barzani kuvvetlerini güç durumlara soktuğu bölgeden gelen haberler arasındaydı (Ulus, 18.08.1962). Başbakan İnönü, Irak hadiseleri ile ilgili Genelkurmay Başkanı Sunay'dan ve Hava Kuvvetleri Komutanı İrfan Tansel'den bilgi almış, Dışişlerinden yapılan açıklamada da olayların Irak hükümetinin kuzeyde Barzanilere karşı giriştiği harekâtın taşkınlığı dolayısıyla cereyan etmiş olabileceği ihtimali üzerinde durulduğu belirtilmiştir (Milliyet, 19.08.1962; Ulus, 19.08.1962). Olaylardan birkaç gün sonra Irak uçaklarının yine bombardımana devam ettiği ancak ölü ya da yaralı bulunmadığı İçişleri Bakanı Kurutluoğlu tarafından duyuruldu. Irak uçağının düşürülmesi ile ilgili Irak notasında uçağın Irak hava sahasında düşürüldüğü, dolayısıyla Türkiye'nin özür dilemesi ve tazminat ödemesi gerektiği ifade edilmiştir⁵. Resmi olmayan Türk cevabında ise Türk sınırına saldırıya karşılık verildiği belirtildi (Ulus, 20.08.1962).

Olaylar üzerine Ulus'ta çıkan bir başyazıda: Irak ile Türkiye'nin dostluğu ve iyi münasebetleri vurgulanarak, Irak hükümetinin kuzeydeki isyancılarla mücadelesinde zaman zaman sınırı aşan müdahalelerine Türkiye'nin ses çıkarmadığı, ancak son yaşanan olaylar ve Türk askerlerinin hayatlarını

mesafede konuşlu bir jandarma birliğini hedef aldı fakat şans eseri ölü veya yaralı olmamıştır. Bu olayın Irak uçaklarının isyancı Kürt grupları kovalaması sonucu yaşandığına inanılmaktadır (The Times, 11.07.1962).

⁴ Adalet Partisi Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala ve Aydın Milletvekili Reşat Özarda telgraf çekenler arasındadır.

⁵ The Times da olayla ilgili çıkan bir haberde Iraklı yetkililer Türk savaş uçaklarının Irak hava sahasından 45 mil içeride bu saldırıyı gerçekleştirdiğini iddia etmektedir (The Times, 20.08.1962).

kaybetmesinden sonra durumun kontrolden çıkmaya başladığı tespitinde bulunulmuştur. Irak'taki Kasım idaresinin kendi sorumluluklarını Türkiye'ye yüklemeye çalışmasının anlamsız olduğunun belirtildiği yazıda: "Kasım'ın bu basiretsiz ve akibeti şüpheli yoldan çabuk dönmesi en halis temennimizdir" denilmiştir (Ulus, 20.08.1962). Hükümete yakın bir gazetede bu ifadelerin kullanılması bir bakıma gayri resmi ultimatome değeri taşıyordu. Dışişleri Bakanlığı yapmış olduğu açıklamada olayların gelişim şeklini kısaca özetledikten sonra, Türk hükümetinin Türk-İrak dostluğuna büyük önem verdiğini, verilen bu ehemmiyet nedeniyle sert tepkiler konmadığını ve devriye uçuşlarına şimdilik son verildiğini duyurdu (Milliyet, 21.08.1962).

Türkiye'nin tansiyonu düşürmeye çalışmasına rağmen Irak kanadı tam tersi bir uygulamaya girişti. 20 Ağustos'ta Bağdat'taki Türk Büyükelçiliği önünde hükümet destekli olduğu öne sürülen ve Türkiye karşıtı sloganların ve hakaretlerin yağdırıldığı bir protesto gösterisi düzenlendi (Ulus, 22.08.1962). Irak lideri Kasım radyoda yaptığı konuşmada: Türkiye'yi Amerikan ve İngiliz emperyalistleri ile işbirliği yapmakla suçlayarak, Türkiye'yi Kuzey Irak'taki asi Kürtlere destek vermekle itham etti⁶ (Milliyet, 23.08.1962). Olaylar üzerine Türkiye'nin Bağdat Büyükelçisi Seyfettin Turagay yurda döndü⁷. Elçi yaptığı açıklamada: Kasım'la görüşmek için randevu istese de Başkanın yoğunluğu sebebiyle randevu verilmediğini belirtmişti (Ulus, 24.08.1962). Elçinin gelişine ilgili sorular üzerine Dışişleri Bakanı Erkin elçinin geri çağrılmadığını, yalnızca yıllık izninin bir kısmını kullanmak için Türkiye'de olduğunu söyleyerek diplomatik bir dille durumu kurtarmaya çalışmaktaydı (Ulus, 26.08.1962). Dışişleri Bakanlığı 24 Ağustos'ta yayınladığı bildiriye: Irak hükümetini Türk-İrak dostluğuna aykırı bir yola sapmakla itham etmiş, ayrıca Iraklı pilotların Türkiye'ye saldırılarının tarafsız bir komisyonca incelenmesini teklif etmiştir⁸ (Milliyet, 25.08.1962). Öte yandan Amerika Birleşik Devletlerinin Türkiye'deki misyonunda görevli Ernest Schwarzenbach ve Allen Simon'un yasadışı silah taşımak ve kaçakçılık yapmak suçlamalarıyla yargılanacak olması Türkiye'nin Irak makamlarınca silah kaçakçılığına göz yumma suçlamalarına verilen bir cevap niteliği taşıdığı söylenebilir (The Times, 24.08.1962). Kasım'ın politikalarını ve Türkiye karşıtı tutumunu değerlendiren Esmer, Kasım'ın birkaç ay önce Barzani meselesinin sonlandırıldığını açıklamasına rağmen, ortadaki savaş

⁶ General Kasım El-Sevre Gazetesi'ne verdiği demeçte; "Türk halkı Müslüman ve Arap dostudur. Hükümetinin işlediği bu cinayeti kabul etmemektedir. Türk halkı Türk hükümetinin Araplar hakkında aldığı kararlara da muhaliftir. Mesela hükümetin İsrail'i tanınmasına Türk halkı tamamen karşıdır. Müslüman olan Pakistan Hükümeti de CENTO Paktı'na sırt çevirmiş ve İsrail'i tanımamağa karar vermiştir. Biz komşularımız hakkında iyi niyetlerimizi her vesile ile tekrarladık. Kuzey'deki asilere yardım eden Amerika ve İngiltere'dir. Onlara da yardım eden müstemlekeci komşularımızdır" dedi.

⁷ Elçi olayların yatışmasından sonra Eylül ayı içerisinde Bağdat'taki görevine döndü.

⁸ Dışişleri yetkilileri bu önerinin Irak tarafından kabul edilmeyeceğini düşündüklerini çünkü Kuzey Irak'ın tamamıyla Kürtlerin hâkimiyetinde olduğu belirttiler.

durumunun gerçeğin hiç de ilan edilen gibi olmadığını gösterdiğini belirtmiştir. Ayrıca Barzani'nin Sovyetlerle münasebetlerinden hareketle Kasım'ın Türkiye'yi Batı ile işbirliği yapmakla suçlamasının mantıksız bir yaklaşım olduğunu ve Kuzey Irak'ta kurulacak bir Kürt devletinin Türkiye'ye nasıl bir menfaati olabileceğini sormaktadır. Yazıda ayrıca Barzani karşıtı operasyonuyla Türk kamuoyunun da sempatisini kazanmış bir liderin başarısızlık durumunda hedef tahtasına Türkiye'yi koymasının anlamsızlığı üzerinde durulmuştu (Esmer 1962). Öte yandan Irak Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği yapmış olduğu açıklamada: Kasım devrinde Irak Türklerinin acı günler yaşadığını, Kürtlere tanınan adem-i merkeziyet hakkının 1 miliona yakın Türk'e de tanınması talebinde bulunmuştur (Ulus, 22.03.1963).

Yaz tatili arasını bitiren Millet Meclisi 3 Eylül 1962 günü tekrar toplandı. Toplantının en önemli konularından biri de Irak'la son haftalarda yaşanan hadiseler idi. Soru önergesini yanıtlayan Dışişleri Bakanı Erkin'in, Irak hududunda son bir yıldır yaşanan hadiseleri sıralayarak, Türkiye'nin barışçıl bir devlet olduğunu ve uluslararası hukuka riayet ettiğini belirttiği konuşması Meclis üyelerince olumlu karşılanmıştır (Ulus, 04.09.1962). Dışişleri Bakanı Millet Meclisi'nde verdiği bir başka izahatta da Türkiye'ye yönelik suçlamaları cevaplandırmıştı. Bazı yabancı basın organlarında Kuzey Irak'ta Barzani kuvvetlerine karşı yürütülmekte olan operasyonlara Türkiye'nin asker, subay ve silah desteği sağladığı yönünde çıkan haberleri yalalayarak, Türkiye'nin yalnızca uluslararası hukuka uygun bir şekilde kendi sınır güvenliğini sağladığını ve bunun için dost Irak hükümeti ile görüşmeler ve ortaklıklar yapıldığını ifade etmişti (MMTD 1963:504; The Times, 03.09.1963).⁹

Türkiye'nin Ortadoğu'da yaşadığı problemlerin temelinde bölgedeki en büyük rakibi Mısır ve onun bu dönemki lideri Nasır gelmekteydi. Irak'la yaşanan gerginliğin dolaylı olarak sebebi de bu idi. Başbakan İnönü tüm hadiselerle rağmen; *"Ortadoğu'da sulh dışında bir politika takip edilmesine izin verilemez. Bunun faydası yoktur ve sulh dışı her temayül bütün dünyada hoş görülmecektir. Arap dünyasıyla münasebetlerimizin normal ve iyi olması için bütün sebepler mevcuttur* (Ulus, 20.03.1963)" diyerek Türkiye'nin ılımlı tutumunu yansıtıyordu. Ortadoğu'da Arap Birliği etrafında yaşanan son gelişmeler Ürdün ve Suudi Arabistan'ın nasıl bir tavır takınacağı sorusunu da beraberinde getirmişti. Her iki ülke liderlerinin de baskı altında olduğunu belirten Baban, tehdide en çok maruz kalanın ise İsrail olduğunu vurgulamıştı. Nasır'ın son kazanımları sonrası durulup durulmayacağını merak eden yazar, Arap coğrafyasındaki İsrail karşıtlığını daha da körükleyip bir savaşın çıkmasından endişelendiğini belirtir. Türkiye'nin bu yeni durum karşısındaki konumunu ise değiştirmeyeceğini savunan Baban,

⁹ Türkiye ile Irak arasında karşılıklı suçlamalarla devam eden ilişkiler daha sonra normalleşse de Irak hükümeti ile isyancı Kürtler arasındaki çatışmadan yine en çok etkilenen ülke Türkiye oldu. Kuzey Irak'tan binlerce Kürt yaşanan çatışmalar sebebiyle 1963 yılı içerisinde de Türkiye'ye sığınmaya devam etti (The Times, 28.09.1962; 30.08.1963).

Türklerin Arapların dostu olduğunu ve Türk-Arap münasebetlerinin Nasır'ın tutumuna bağlı kalacağını altını çizmiştir (Baban 1963). Bu çerçevede Dışışleri Bakanlığı yayınladığı bir bildiri ile 1 Ekim 1961'den beri Birleşik Arap Cumhuriyeti ile kesilen ilişkilerin yeniden tesisine karar verildiğini açıklaması Türkiye'nin dünya siyasasındaki hareketlilikte pozisyon alması olarak yorumlanabilir. İlişkilerin tekrar kurulması için çaba harcayan Türkiye'nin Pakistan, Yugoslavya ve İsviçre gibi devletlerden arabuluculuk konusunda yardım aldığı iddia edilmiştir (Milliyet, 30.04.1963). Yaşananlara paralel olarak Küba lideri Castro'nun Rusya'yı ziyareti, ABD Dışışleri Bakanı Dean Rusk'ın Karaçi'de düzenlenecek CENTO konferansı öncesi Türkiye'ye gelmesi de kayda değer bir diğer gelişmedir. Aynı günlerde İngiltere Dışışleri Bakanı Lord Home'un da Türkiye'ye gelmesi tesadüfi değildir (Ulus, 28.04.1963).

Arap açılımının yanı sıra Afrika'daki yeni uyanış hareketleri de artık yavaş yavaş Türkiye'nin dikkatlerini bölgeye çekmeyi başarmıştı. Türk diplomasisinin yetersizliği, temsilciliklerin az olduğu ve temsilcilerin işlerini hakkıyla yapmadıkları her dönem de olduğu gibi bu dönemde de tartışma konusu olmuştur. 1960'lar dünyasında 3.dünya ülkelerinden yükselen dalgaların Türk dış politikasında da yansımaları olurken, Afrika meseleleri bu konuların başında gelmekteydi. Türkiye dekolonizasyon süreci sonunda bağımsızlıklarını kazanan Afrika ülkelerini tanımışsa da ilişkilerini güçlendirmemişti. Soğuk Savaş şartları çerçevesinde Batı'yı ön planda tutan ve Afrika ve Uzakdoğu'yu göz ardı eden bu yaklaşımın Türkiye'ye hiçbir şey kazandırmadığı ancak 1960'ların ortalarında anlaşılacaktı (Afacan 2012: 11). Bu politikanın "şahsiyetli" bir dış politikayla bağdaşmadığı suçlamaları Cumhuriyet hükümetlerine getirilen eleştirilerin başındaydı (MMTD 1963: 5). Türkiye'nin Afrika ülkeleriyle olan ilişkilerindeki yetersizlikleri eleştiren Hekimoğlu'nun řu sözleri durumun vahametini göstermesi açısından önemlidir:

"Dünya olaylarıyla ne kadar ilgilendiğimiz ortada. Afrika'da kaç temsilcimiz var?..Nasır'ı Kasım'ı iyi tanıyan Afrika, Türkiye'yi tanıyor mu belli değil. CENTO'daki üye dostumuz Pakistan'da bile elçimiz, maslahatgüzarımız, müsteşarımız yok... Brüksel'de temsilcimiz yok. Daha birçok yerde temsilcimiz yok." (Hekimoğlu 1961).

Afrika'nın kuzey batısında, Cezayir'de yaşanan bağımsızlık mücadelesi de Türkiye'de ses getirmiş ve oldukça destek görmüştü. Öyle ki MBK Başkanını Cemal Gürsel'in Fransa ile Cezayir arasındaki görüşmelerde arabulucu olması dahi konuşulmaktaydı (Son Havadis, 18.05.1960). Cezayir meselesinde tansiyonun gitgide arttığı bir dönemde BM Genel Kurulu'nda Asya ve Afrika'daki sömürgecilige son vermek için verilen önergeyi Türkiye desteklemekle beraber, siyasi komisyonda Cezayir meselesinin referandumu götürülmesi teklifine Türkiye'nin çekimser kalması büyük tepki çekmiştir. Bunun nedeni olarak bir sonraki hafta toplanacak olan Avrupa İktisadi İşbirliği Konseyi toplantısı ve bu toplantıda ele alınması beklenen Türkiye'nin 1961 yılı dış borç açığı olan 90 milyon doların pazarlığı gösterilmektedir (Heki-

moğlu 1960). Bu küçük hadise bile ekonomik bağımsızlığın dış politikada ülkelere neler sağlayabileceğini göstermesi bakımından önemlidir. MBK idarecilerinin Cezayir'deki bağımsızlık hareketini desteklemelerine rağmen, Dışişlerinin kalıplaşmış Batı eksenli, müttefikleri gücendirmeme politikaları nedeniyle hem Cezayir nezdinde hem de bağımsızlığına yeni kavuşan ve bu uğurda mücadele eden bütün milli hareketlere karşı tarihi birikimlerine rağmen mesafeli durması ileriki yıllarda Kıbrıs meselesinde ihtiyaç duyacağı uluslararası desteği sağlayamamasında temel neden olacaktı (Tepeciklioğlu2012:74).

“Güç Komşuluk”: Türkiye-Sovyetler Birliği Münasebetleri

27 Mayıs'tan sonra Türkiye'nin Doğu Bloğu ve Sovyetlerle münasebetlerinin nasıl olacağı merak edilen konular arasındaydı. 27 Mayıs darbesinin demokrasi, hürriyet rejimini korumak ve insan haklarına saygılı bir yönetim ideali ile hareket etmesinin Batı dünyasını memnun ettiğini belirten Çelik, Doğu bloğu ülkelerinin de Türk dış politikasında köklü bir değişim olmayacağını bilmelerine rağmen, bu değişimi olumlu karşıladıklarını ifade etmesinin kafaları karıştırmaması gerektiğini, Türkiye'nin tarafsızlık politikasına yönelmesinin söz konusu olamayacağını belirtmiştir (Çelik 1960). Gürsel'in Sovyet Büyükelçisi ile yaptığı görüşme akabinde Sovyetler Birliği Başbakanı'nın gönderdiği mektup Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkilerinde yeni bir başlangıç işaret etmekteydi. Birkaç ay önce U2 uçağının düşürülmesiyle gerilen ilişkilerin bu noktaya taşınması önemli bir gelişmeydi. İki liderin karşılıklı mektuplaşmasında altı çizilen en önemli husus; Sovyetlerin Türkiye'nin egemenlik haklarına duyduğu saygıyı yinelemesi ve ilişkilerin bu doğrultuda sürdürülmesi isteği ile Batılı ülkelerle her iki tarafın da diyalog içinde olmasının vurgulanması olmuştur (Barlas 1960). Kruşçev 28 Haziran tarihli mektubunda Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinin önemine değinirken, bunun gerçekleşmesinin Türkiye'nin ABD ve Batı dünyasıyla ilişkilerine zarar vereceğini düşünmediğini belirtmiştir. Türk kamuoyunda oldukça tartışmalı bir konu olan bağımsız dış politika vurgusunu da yapan Kruşçev müreffeh ve bağımsız bir politikanın hem kendileri hem de komşu devletlerin hakkı olduğunu, bu çerçevede Türkiye'nin Atatürk'ün yolundan gitmesi halinde Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişeceğine inandığını belirtmiştir. Bu kapsamda Türkiye'yi tarafsızlık politikası sürdürmeye davet etmiştir (“Closer Soviet Links With Turkey”, The Times, 01.09.1960). Mektuba 8 Temmuz'da yanıt veren Gürsel, Türkiye'nin NATO ve CENTO ile olan ilişkisinin savunma üzerine kurulu olduğunu, iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesini arzu ettiğini ifade etti. Kruşçev'in mektubunda altını çizdiği, Türkiye'nin tarafsızlık politikası izlemesi halinde askeri harcama bütçesini azaltıp bunun kalkınmaya yönlendirilmesi önerisine de yanıt veren Gürsel, tarafsızlığın bunu sağlamada yeterli olmayacağını İsviçre, İsveç ve Hindistan gibi ülkelerin tarafsız olmalarına rağmen büyük askeri bütçelere sahip olduğunu belirtti (“Neutrals' Need of Defences”, The Times, 02.09.1960). Bu mektuplaşmaya ilişkin İngiliz The Times da

yapılan değerlendirme müttefiklerin Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkilerine nasıl baktığı konusunda bizlere bir takım fikirler sunabilmektedir. Tansiyonu düşürmek başlıklı makalede Kruşçev'in Atatürk ile Lenin'in kurduğu ilişkiye referans vermesinin 1960 şartlarında pek geçerli olmadığı vurgulanırken, 1939 sonrası iki ülke arasında yaşanan gerginliklere dikkat çekilmiştir. Tarafsızlık konusundaki yumuşak Sovyet yaklaşımını iyi bir misyonerin tavrına benzeten gazete Menderes'in aylarda kuzey komşusuyla tansiyonu düşürme çabalarında olduğunun altını çizmiştir. Son tahlilde ne olursa olsun Türkiye'nin tıpkı diğer NATO ülkeleri gibi soğuk savaşın tatsızlıklarını yavaşça ortadan kaldırma çabasının akıllıca olmasına rağmen ilişkilerde henüz gözle görülür bir iyileşmenin olmadığına dikkat çekilmiştir ("Lowering Tension", The Times, 02.09.1960).

Kurulan ilk koalisyon hükümetinin Başbakanı olan İnönü, hükümetlerinin dış politikası ile ilgili yaptığı açıklamada; iki kutuplu dünyanın en büyük güçleriyle olan münasebetlerinden bahisle Türkiye'nin NATO ve CENTO ittifakları içinde BM politikalarına bağlı olduğunu söylemiştir. Sovyetlerle ittifak kurmalarının mümkün olmadığını belirten İnönü, Amerika'dan alınan kredilerin de ülke içindeki huzur ve istikrarla doğru orantılı olduğunu ifade etmiştir (Havadis, 10.01.1962). 1962 yılında ABD ile Sovyetler Birliği arasında yaşanan en gerilimli olay olan Küba Krizi ABD'nin Türkiye'nin müttefiki, Sovyetlerin de Türkiye'nin kuzey komşusu olması nedeniyle Türkiye'nin adının da bu kriz içinde anılmasına ve pazarlık konusu yapılmasına neden oldu. Başbakan İnönü Mecliste verdiği izahatta barış vurgusu yaparak tarafları itidalli davranmaya davet etmiş, ancak ABD'nin müttefiki olarak üzerlerine düşen sorumlulukları yerine getirmeye hazır olunduğunun mesajını vermişti. İnönü'nün sözlerini ve durumu değerlendiren Aslan; onun varlığının ülkenin bir maceraya atılacağı endişelerini sildiğini, Türkiye'nin krizde takındığı tavrın kimsenin uydusu olmadığı ancak ittifaklarına bağlı olduğu mesajını içerdiğini belirtmiştir (Aslan 1962). Ancak bu kriz resmi olarak ifade edilmese de bir başka gerçeği yani ABD'nin kendi güvenliğini, müttefiklerinin güvenliğinin üzerinde tuttuğunu da gözler önüne sermişti. Küba'daki Sovyet füzelerine karşılık, Türkiye'deki Amerikan füzelerinin kaldırılması Türkiye'yi Sovyet tehdidine karşı güçsüzleştirici bir tedbir olarak da değerlendirilmiştir (Bal 2002:166). Öte yandan füze teknolojisinde yaşanan gelişmeler çerçevesinde uzun menzilli balistik füzelerin kullanılır olması Türkiye'nin NATO için stratejik önemini azalttığı, dolayısıyla Türkiye'nin elindeki bir büyük kozu kaybettiği de başka bir realitedir (Altan 1963)¹⁰.

Kıbrıs sorununun gitgide tırmandığı bir dönemde müttefiklerinden beklediği yardımı göremeyen Türkiye'nin yeni çıkış yolları araması gayet doğaldı. Türkiye ile ilişkilerini güçlendirmek isteyen Rusya için Kıbrıs soru-

¹⁰ Ayrıca Batı'nın Moskova'da Kruşçev'i Stalinist muhalefete karşı desteklemek adına ilişkileri yumuşatmaya çalışması da Türkiye'nin önemi ile ilgili soru işaretlerinin doğmasına yol açmıştır. Bir bakıma bu gelişme Türkiye'nin güvenliği açısından olumlu bir hadisedir.

nu kaçırılmaz bir fırsat oldu. 27 Mayıs'tan sonra Türkiye'ye ekonomik yardımda bulunma teklifi sunan Sovyetlerle ilişkiler, Batı ittifakına 1960'lara kadar olan körü körüne bir bağlılık yüzünden gelişmemişti. Amerikalıların ve Avrupalı devletlerin her türlü diplomatik ve ticari ilişkileri yeniden kurmalarına rağmen Türkiye bu konuda müttefiklerinden ayrıışmıştı. Bu politikanın kendisine yarardan çok zarar verdiğini ancak bu dönemin ortasında anlayan Türkiye, rotayı Rusya'ya çevirdi. 1963 yılında bir Türk delegasyonu Moskova'ya giderek Başkan Kruşçev'le görüştü. Bu görüşmede Kruşçev Rusya'nın Türkiye ile dostane ilişkileri geliştirme arzusunda olduğunu ve Stalin döneminde yürütülen Türkiye politikasının değişmesi gerektiğini ifade ederek Türkiye'nin duymak istediği mesajları vermişti (Gürtuna 2006:31). 27 Mayıs sonrası yeni bir yöne giren Türkiye'nin dış politikasının da değişmesini normal karşılayan Toker, ABD'nin ve diğer Batı Bloğu ülkelerinin Sovyetlerle iyi ilişkiler kurmalarına rağmen Türkiye'nin bundan ayrı kalmasının beklenemez olduğunu belirterek, Türkiye'nin kraldan daha çok kralcı olmayacağını ve ABD'nin de bunu normal karşılaması gerektiğinin altını çizmişti (Toker 1965:5).

1960-1964 yılları arası Türk-Sovyet ilişkileri normalleşme yolunda sürdürülürken, 1965'ten itibaren ilişkiler işbirliği temelinde seyretmiştir (Gençalp 2014:318). 1965 sonrası daha da gelişecek siyasi ilişkilerin temeli öncesinde yapılan ekonomik anlaşmalarla sağlanılmıştı. 1963 yılında yapılan 28 milyon dolarlık ticaret anlaşması ile iki ülke arasındaki dış ticaret hacmi %20 oranında büyütüldü (Milliyet, 20.03.1963). İki ülke arasındaki ilişkiler 1964-1965 yıllarında gerçekleştirilen karşılıklı ziyaretlerle daha da pekiştirildi¹¹ (BCA.30.18.1.2/180.61.14.). 1963 yılında bir Türk Heyeti (02-14.05.1963) ve daha sonra 1964 yılında Türk Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin Moskova'ya gitmiş (30.10/06.11.1964) ve bu ziyarette iki ülke arasında kültür anlaşması imzalanırken¹² (BCA, 30.18.1.2/181.70.1-3.), iade-i ziyaret babında da Sovyetlerin efsanevi Dışişleri Bakanlarından olan Gromiko¹³Ankara'ya gelmişti (17-22.05.1965). Litvinov'dan sonra Türkiye'ye ilk defa bir Sovyet Dışişleri Bakanı'nın gelmesi ilişkilerin ulaştığı boyutu göstermesi bakımından önemlidir. Türkiye'den bu dönemdeki en üst düzeydeki ziyaret son koalisyon hükümetinin Başbakanı olan Suat Hayri Ürgüplü'nün ziyareti (09-17.08.1965) olmuştur. Yine 1965 yılının başında

¹¹ 1964 Ekim'inde Dışişleri Bakanlığı Türkiye ile Sovyetler Birliği hükümeti arasında vize harçlarının kaldırılması hususunda mektup teatisi anlaşması yapılması hususunda yetkilendirilmişti. Vizelerle ilgili yapılan bu düzenleme karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesi yönünde atılan küçük adımlardan biri olarak kabul edilebilir.

¹² Kültür anlaşması ile ilgili yetkilendirme 28.10.1964 tarihinde Bakanlar Kurulu kararı ile Erkin'e verildi. Anlaşma kapsamında Türk ve Rus bilim insanlarının karşılıklı bilgi alışverişinde bulunarak üniversiteler arasında işbirliği kurmaları, opera ve müzik alanında sanatçıların mübadelesi, resim, gravür, seramik ve süsleme sanatlarında karşılıklı sergiler açılması, spor karşılaşmaları düzenlenmesi, müzelerdeki eserlerin sergilenmesi düşünülmüştür.

¹³ 28 Yıl boyunca kesintisiz bir şekilde Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı olan, meslekten bir diplomat olan Andrey Andreyeviç Gromiko hakkında detaylı bilgi için bkz. Tellal 2007: 349-377.

ve sonlarında da iki Rus Heyeti Türkiye'ye gelerek ilişkilerin geliştirilmesine katkıda bulundu.

4 Ocak 1965'te TBMM'nin davetlisi olarak Türkiye'ye gelen Nikolai Podgorny başkanlığındaki 10 kişilik Sovyet Heyeti'nin gelişi haberinin "32 yıldan beri depoda duran Sovyet bayraklarının" yeniden ütülenmek üzere çıkarılması yorumuyla verilmesi ziyaretin önemini göstermesi bakımından dikkate değerd (Milliyet, 03.01.1965). Sovyetler Birliği'nin 4 numaralı ismi olan Podgorny'nin ziyareti, Türk Dışışleri Bakanı Erkin'in Moskova ziyaretinin yalnızca Kıbrıs meselesinde Sovyetlerden taviz koparmak amacıyla yapıldığı düşüncesinin artık kamuoyunda dağılmaya başlamasına vesile oldu (Milliyet, 04.01.1965). Ziyareti değerlendiren Toker, tarafların birbirlerinden dış politika ve güvenlik konularında geleceğe yönelik bağlayıcı taleplerde bulunmaması halinde ilişkilerin normal yolunda yürümesi için hiçbir engel olmadığını belirtmiştir (Toker 1965). Millet Meclisinde milletvekillerine hitap eden Podgorny konuşmasında Toker'in sözlerine benzer ifadelerle "Türk-Sovyet dostluğu için hiçbir set, hiçbir engel yoktur" diyerek ilişkilerin geleceği hakkında sinyaller verdi¹⁴ (Milliyet, 06.01.1965). Ziyaret ve Sovyet Heyeti'nin temaslarına ilişkin gözlemlerini aktaran Hekimoğlu, Ankara'daki yoğun mesai içinde en çok telaşlı olanların Amerikalı diplomatlar olduğu gözlemini paylaşırken, "Telaş edecek bir şey yok... Türk toplumu bağlı bir politikanın ıstırabını hele řu Kıbrıs olaylarında çok derinden duydu. Bu çıkmazdan kurtulmak, ulusal ve bağımsız bir politikaya yönelmek yollarını arıyor artık. Sovyet-Türk münasebetleri bu ışık altında değerlendirilebilir ancak" (Hekimoğlu 1965) sözleriyle Türk dış politikasının evirildiği yönü gazeteci gözüyle aktarmıştı. Sovyetler Birliği yönetiminin ilk etapta Kıbrıs meselesinde Rum tarafını destekler açıklamalar yapmasına karşılık iki ülke arasında gelişen ilişkiler ilk meyvelerini bu sorun üzerinde verdi. Türk Başbakan'ın ziyaretinden 3 ay önce Ankara'ya gelen Sovyetler Birliği Dışışleri Bakanı Gromiko temasların oldukça faydalı geçtiğini, gelecek adına umutlu olduğunu belirtmesinin yanı sıra, Kıbrıs konusuna da değinerek: Ada'ya dış müdahaleye karşı olduklarını fakat yönetim olarak rejimin federasyon şeklinde kurulabileceğini söylemişti (Gençalp 2014:323). Bu yaklaşım Sovyetler'in Türk tezine yaklaştırıldığını göstermesi açısından büyük öneme sahiptir. 9-17 Ağustos 1965 tarihleri arasında Başbakan Ürgüplü'nün Sovyetler Birliği'ne yaptığı ziyaret (BCA, 30.1.0.0/46.277.3)¹⁵ bu dönemdeki en önemli ekonomik anlaşmalardan birinin esaslarını ortaya koymuştu. Bu anlaşmanın gerekli protokollerini yapmak üzere ise 30 Eylül 1965'te bir başka Sovyet Heyeti Türkiye'ye geldi ve yapılan uzun müzakereler sonucu

¹⁴ Tabii Senatör Osman Köksal ve bazı AP'li vekiller Podgorny'nin Meclis kürsüsünden konuşmasına karşı çıkarak, komünizm propagandası yapıldığını öne sürmüşlerdi.

¹⁵ Bu ziyaretle ilgili koalisyonun bir diğer ortağı olan CKMP Genel Başkanı Türkeş, Tas Ajansı'na verdiği aşağıdaki demeçle ziyareti desteklediklerini belirtmişti: "Başbakanımızın Rusya seyahati önceden hazırlanmıştır. Biz diğer komşularımızla olduğu gibi bütün milletlerle ve Sovyetler Birliği ile iyi münasebetler içinde bulunmayı daima arzu ederiz. Başbakanımızın bu ziyaretinin de her iki memleket için yararlı olacağını zannediyoruz."

12 Kasım 1965'te imzalanarak yeni kurulan Demirel hükümetine koalisyonlar döneminin bıraktığı son miras oldu (Gürün 1983:204).

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan günümüze dış politika serüveni incelendiğinde izlenen yol haritasında dönem dönem bir takım değişiklikler yaşandığı kolaylıkla gözlenebilmektedir. Kuruluş sürecinde Misak-ı Milli ile belirlenen dış politika hedeflerine ulaşmaya çalışan Türkiye'nin uluslararası camiaya vermek istediği mesaj netti: Milli sınırlara dayalı, tam bağımsız bir devlet. Bu konudaki kararlılık ve izlenen dış politika, iki dünya savaşı arası dönemde İtilaf devletlerinin Kürkçüoğlu'nun deyimiyle "ihtilaf" devletlerine dönüşmesiyle (Kürkçüoğlu 1980:320) Türkiye'nin elini daha da güçlendirdi. Bu periyotta komşu devletler Yunanistan, Irak, İran ve Sovyetler Birliği ile yapılan bölgesel dostluk ve saldırmazlık anlaşmaları Türkiye'nin itibarını arttırırken bir yandan da güvenliğini de sağlamaktaydı. Uygulanan bu politikalar İkinci Dünya Savaşı arifesinde değişime uğradı ve savaş sonunda oluşan iki kutuplu dünyada Türkiye ABD merkezli Batı ittifakı tarafında yer aldı. Bu tercihte Sovyetler Birliği'nden gelen tehditlerin de ciddi bir payı olduğunu yinelemek gerek. 1950 yılında yaşanan iktidar değişimi sonrası Demokrat Parti, Ortadoğu ülkeleriyle olan ilişkileri yeniden ihya etmeye çabaladıysa da gerek geçmiş anlaşmazlıklar gerek ideolojik çatışmalar gerekse de bu dönemde sürdürülen kayıtsız şartsız Batı yanlısı tutum nedeniyle bu çabalar istenilen sonuçları vermedi. Benzer bir süreç Sovyetlerle bu dönemin sonlarına doğru işletilmeye çalışıldıysa da iktidarın ömrü ilişkilerin geliştirilmesine yetmedi.

27 Mayıs darbesi sonrası iktidarı ele alan Milli Birlik Komitesi'nin içerde izlediği politikalar DP politikalarına bir tepki niteliği taşımasına rağmen, dış politikada tamamen farklı bir yol takip edildi. Komite'den yapılan ilk açıklamada müttefiklere olan bağlılığın vurgulanması dış politikada marginal bir değişimin olmayacağı işaretlerini vermişti. Ancak ilerleyen süreçte Türkiye'nin çıkarlarının müttefiklerinininki ile çatışması sonucu dış politikada ciddi bir kırılma yaşandı.

27 Mayıs sonrasında tartışmaya açılan Türk dış politikasında: 1962 Küba Krizi, 1963 Kıbrıs olayları, Johnson Mektubu, NATO güvencesinin ve yardımlarının azalacağı söylemleri, ABD'nin kromu Türkiye yerine Sovyetlerden almaya başlaması ile değişim kaçınılmaz bir hal aldı. Tek yönlü, bağımlı dış politikanın kendisine ne kadar zarar verdiğini sonuçlarıyla beraber yeni yeni anlayan Türkiye yüzünü, bir taraftan Federal Almanya'ya diğer taraftan Ortadoğu, Asya, Latin Amerika ve Afrika'yı kapsayan 3. Dünya'ya ve kaçınılmaz olarak kuzey komşusu süper güç olan Sovyetler Birliği'ne döndü (Tellal 2000:194). Milli bir dava haline dönüşen Kıbrıs meselesi ile Batı ittifakının içindeki yerini adeta bir turnusol kağıdı deneyi ile idrak eden Türkiye, bağımsızlığını kazanıp Milletler Cemiyeti'nin üyesi olan 3. Dünya ülkelerinin olası bir Kıbrıs oylamasında artan önemini de fark ederek daha geniş perspektifli bir politika arayışına girdi. Bu değişimin en

önemli iki ayağından biri olan Ortadoğu ölkeleriyle ilişkiler sınır anlaşmazlıkları, ideolojik farklılıklar, tarihi birikimler gibi çeşitli sebeplerden ötürü istenilen seviyede geliştirilemediyse de sacın diğer ayağı olan Sovyetler Birliği ile münasebetlerin geliştirilmesine yönelik ciddi adımların karşılıklı bir şekilde atıldığı görölmektedir. Bu dönemde ilişkilerin geliştirilmesi için ortaya konulan çabalar sonraki dönemde karşılık bulmuştur. Dönemin başlangıcı kabul ettiğimiz 27 Mayıs 1960'tan 1965 yılına gelindiğinde Türk dış politikası 5 yıl önceki halinden tamamen farklı bir hal almış oldu.

Devletlerarası ilişkilerde her devlet kendi çıkarları doğrultusunda hareket ederek bir politika belirler. Bu bağlamda Türkiye'nin 1962 yılı ortalarına kadar takip ettiği koşulsuz Batı yanlısı siyaset, çıkarların çatışması ve müttefiklerden beklenen desteğin sağlanmaması nedeniyle iflas etti. Sonraki dönemlerde de görüleceği üzere Türkiye, müttefiki kabul ettiği ABD ve Avrupa ile yaşadığı her ciddi sorun sonrası yönünü Sovyetlere ve komşu Arap devletlerine dönerek bir denge siyaseti takip etmeye çalışmıştır. Sonuç olarak anlaşmalara ve ittifaklara bağlı fakat bağımsız ve milli bir dış politikanın Türkiye'nin çıkarlarını koruma noktasında faydaları yaşanan her tecrübe sonrası bir kez daha net bir şekilde anlaşılmıştır. Bu iki ilkeden vazgeçilmeden takip edilecek her türlü politikanın başarılı olma ihtimalinin, tarihi örneklerinde de görüldüğü üzere, diğer yöntemlerden yüksek olacağı aşikârdır.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi)

BCA, 30.1.0.0/46.277.3.

BCA, 30.1.0.0/50.304.9.

BCA, 30.18.1.2/181.70.1-3.

BCA.30.18.1.2/180.61.14.

Resmi Yayınlar (Millet Meclisi Tutanak Dergisi)

MMTD, C.11, B.28, 10.01.1963.

MMTD, C.20, B.128, 02.09.1963.

Sürelî Yayınlar

Akşam (1960-1965)

Ulus (1960-1965)

Milliyet (1960-1965)

Son Havadis (1960-1965)

Havadis (1960-1961)

The Times (1960-1962)

"Dış Politika", *Milliyet*, 30.04.1963.

"Irak ve Sınır Olayları", *Ulus*, 20.08.1962.

"Sovyet Heyeti'nin Ziyareti", *Milliyet*, 04.01.1965.

AFACAN İsa (2012), "Türk Dış Politikasında Afrika Açılımı", *Ortadoğu Analiz*, 4(46).

- AKKAYA Bülent (2012), "Türkiye'nin NATO Üyeliği ve Kore Savaşı", *Akademik Bakış Dergisi*, Celalabat/Kırgızistan,28.
- ALTAN Çetin (1963), "Takke Önümüze Düşmeden", *Milliyet*, 23.01.1963.
- ASLAN İffet (1962), "Küba Krizi ve Türkiye", *Ulus*, 30.10.1962.
- BABAN Cihad (1963), "Ortadoğu ve Türkiye", *Ulus*, 25.04.1963.
- BAL İdris (2002), "Türk Dış Politikası (1960-1980)", *Türkler Ansiklopedisi*, C.17, Yeni Türkiye Yay, Ankara 2002.
- BALKAN Aydemir (1960a), "Dış Politika Felsefemiz", *Akşam*, 15.08.1960.
- BALKAN Aydemir (1960b), "Ortadoğu Politikamızda Yenilik İhtiyacı", *Akşam*, 07.09.1960.
- BARLAS Ali İhsan (1960), "Sovyetler Birliği ve Türkiye", *Son Havadis*, 10.09.1960.
- BAŞ Arda (2012), "1957 Suriye Krizi ve Türkiye", *History Studies*,4(1).
- BILGE A. Suat (1969), *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965)*, Ankara.
- BILGIN Mustafa (2007), *Britain and Turkey in the Middle East*, London: Tauris.
- BOSTANCI Mustafa (2013), "Türk Arap İlişkilerine Etkisi Bakımından Bağdat Paktı", *Gazi Akademik Bakış*, 7 (13).
- BULUT Sedef (2008), "Sovyet Tehdidine Karşı Güvenlik Arayışları: I. ve II. Menderes Hükümetlerinin (1950-1954) Nato Üyeliği ve Balkan Politikası", *Atatürk Yolu Dergisi*, 41.
- ÇAKIR Faruk M., "Amerikan Bakış Açısından Türkiye'de 1957-1960 Dönemi Siyasal Gelişmeleri ve Türk-Amerikan İlişkileri", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 59(1).
- ÇELİK F. Edip (1960), "Dış Politikada Ölçü", *Akşam*, 27.06.1960.
- DOĞANER Yasemin (2006), "İngiliz Büyükelçiliği Yıllık Raporlarında Demokrat Parti Dönemi Türkiye'sinde Dış İlişkiler", *Hacettepe Üniversitesi Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2.(4).
- DURAN Hasan-Ahmet Karaca (2013), "1950-1980 Döneminde Türkiye-Ortadoğu İlişkileri", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14(1).
- EKINCI Necdet (2002), "İnönü Dönemi ve II. Dünya Savaşı Yılları", *Türkler*, C.16, Editörler: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- EKİNCİKLİ Mustafa (2002), *İnönü-Bayar Dönemleri Türk Dış Siyaseti*, Ankara: Berikan Yay.
- ESMER Ahmet Şükrü (1962), "İrak'ın Dertli Adamı", *Ulus*, 29.08.1962.
- GENÇALP Ebru (2014), "Türk Basınında İkili Ziyaretler Boyutunda Türk Sovyet İlişkileri (1965-1980)", *ÇTTAD*, XIV(29).
- GÖNLÜBOL Mehmet (1969), *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Ankara:A.Ü. S.B.F. Yayınları.
- GÖNLÜBOL Mehmet- Cem Sar (1997), *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay.
- GÜRTUNA Anıl (2006), *Turkish-Russian Relations in The Post Soviet Era: From Cocflct to Cooperation*, ODTÜ SBE, Ankara, Yaymlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

- GÜRÜN Kamuran (1983), *Dış İlişkiler ve Türk Politikası*, Ankara:A.Ü. S.B.F. Matbaası.
Havadis, 10.01.1962.
- HEKİMOĞLU Müşerref (1960), "Kalb ve Kese Arasında", *Akşam*, 14.12.1960.
- HEKİMOĞLU Müşerref (1961), "Afrika Kaynarken", *Akşam*, 05.08.1961.
- HEKİMOĞLU Müşerref (1965), "Sovyet Misafirlerle İlk Karşılaşma", *Akşam*, 07.01.1965.
- KÜRKÇÜOĞLU Ömer (1980), "Dış Politika Nedir? Türkiye'nin Dünü ve Bugünü", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 35(1).
- SEYDİ Süleyman (2011), "Demokrat Parti'nin Dış Politikada Alternatif Arayışı (1957-1960)", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(2).
- TELLAL Erel (2000), *SSCB-Türkiye İlişkileri 1953-1964*, Ankara.
- TELLAL Erel, "Sovyet Dış Politikası ve Gromiko", *A.Ü. SBF Dergisi*, 62(3): 349-377.
- TEPECİKLIÖĞLU Elem Eylice (2012), "Afrika Kıtasının Dünya Politikasında Artan Önemi ve Türkiye-Afrika İlişkileri", *Ankara Üniversitesi Afrika Çalışmaları Dergisi*, 1(2).
- TOKER Metin (1965a), "'Bugünkü Türkiye'nin Dış Politikası", *Akis*, 551, 08.01.1965.
- TOKER Metin (1965b), "Rus Heyetini Karşılarken", *Milliyet*, 04.01.1965.
- UÇAROL Rıfat (1995), *Siyasi Tarih (1789-1994)*, İstanbul: Der Yayınları.
- YEŞİLBURSA Behçet Kemal (2009), "A General Review of Turkey's Foreign Affairs During The Democrat Party Era (1950-1960)", *Alternative Politics*, 1(2).